

HONOSODÓ IDEGEN SZÓK ÍRÁSÁRÓL.

A tudományjal, művészettel s forgalommal a nyelvbe akárhány idegenszerűség siklik be, mely a nyelv eredetiségét komolyan szorongatja. Ennek megőrzésére minden eszközt kell felhasználni. Idegenszerű írásuk, sőt mi több; külföldieskedő vagy régieskedő kiejtésük megrontása ellen fel kellett lépni.

Mint minden küzdelem, úgy ez is nagy indulatossággal kezdődött: az álnok ellenséget meg kell semmisíteni. Kárpátoktól Ádriáig a *purizmus* zászlaja alá sereglettek.

Megindult a kérlelhetlen irtó-háború. De mivel a hadvezérek az igazi ellenséget nem ismerték és alkalmatlan fegyverrel harcoltak, inkább saját népük szenvedett.

A nyelvújítás puristái néha még a kiirtandó idegen szó értelmét sem tudták. A *renthier* pl. voltaképen norvég eredetű szó; *thier* annyit jelent, mint szarvastehén (magyarul: suta), *hrèn* meg azt fejezi ki, hogy «agancsos». Ennek értelme: agancsos szarvas-üsző, mert csak ez az egy szarvas-tehén nem agancstalan. A nyelvújító ezt nem tudva, a szót németnek tartotta és így ugrott nyelvünkbe az *iram-gím*.

A *purizmus* nagyon jogosult, ha szakértelem, a nyelv törvényeinek alkalmazása és a nép hazulról hozott eszejárásának tisztelete vezetik. De a mi nyelvújítóinkban egyik sem volt erős s így alkotásaikat a nyelv törvényeiben való feleszmélés kénytelen volt elvetni. Csak néhány szerencsés alkotás maradt meg belőle, melyekben az alkotók bűne nélkül mind a három mozzanat érvényesül. Ilyenek: könyvtár (bibliotheca), szótár (lexicon), színház (theatrum) és mások. Bárcsak volna minél több ily magyar szavunk!

A purizmus-alkotta szavak helyére ismét az idegen műszók kerültek; de nem csak ezek, hanem a tudomány különböző ágainak, kivált pedig a természettudományoknak terebélyesedése miatt új műszók ezrei lepik el nyelvünket s idegenszerű kiejtésükkel, vagy legalább írásukkal a nyelv eredetiségének csak az imént viszszautasított megrontóját, az idegen befolyást más kapun eresztik be.

Igaz ugyan, hogy e műszókat oly módon lehetne legjobban ártalmatlanná tenni, ha helyettük jó magyart használnánk. De akárhányra még nincs szavunk, akárhány az ipar és kereskedelem út-

ján még ezen ellenállással is megvív s alulról felfelé terjed. Mint-hogy e műszavak javarésze latin-os-görögös képzésű helyesírásuk módjának követése a már meghonosodott, bár szintén idegen származásnakra is kezd átcsapkodni: nyelvünk eredetiségét ezen oldalról is veszély fenyegeti.

E baj ellen újabban (mint a phil. társ. mult november havi ülésén Kalmár Elek úr) más orvosszert ajánlanak: az egészen magyaros írást, mely ch, th, ph, qu, x-et stb. nem tűr meg.

Mint-hogy a cseh, lengyel, dán, különösen pedig a természet-tudományokban első helyen álló svéd e radikális szert régóta kedvező sikerrel alkalmazza: nincs okunk abban kételkedni, hogy ez a mi nyelvünk eredetiségének is javára lesz.

De tekintsünk vissza nyelvünk s vele egész szellemi életünk viszontagságaira és rázkódásaira. A régibb irodalmunkból való fejlődést, átmenetet a nyelvújítás az ősök hagyatéka köteles tiszteletének durva megsértésével szakította meg. Régibb hagyományaink nincsenek, csak emlékeink.

A megszakított kapcsok megkötésére azonban sok szaktudós bűvárkodik a mult emlékeiben s a nép gondolkodásának s ismeretének világában, és nemzeti művelődésünk sebei már forradnak. Nézzük meg jól, melyik kötést távolíthatjuk el a seb új kifakadásának veszedelme nélkül. Tudományos életünkben már némi kölcsönös támogatás és tisztelet honosult meg, mely kellő ápolással erős köztudattá, sőt talán hagyományná is növekedhetik.

Hogy a kénytelen-kelletlen műszók írásának módjában bábel-szerű zűrzavar fészkelődik, ezt bizonyítgatni felesleges. Mindegyikünk érzi és belátja, hogy itt segitenünk kell!

Azonban, a kik a radikális szert alkalmazását ajánlják, nem számolnak azzal, hogy az alig föllábadt nemzeties szellemi életünk erre még gyenge. Ezért ne hallgassunk egyedül a *nemes* indulat szavára. Tudjuk, a nyelvújítók épp oly magasztos személyének erőszakos fogantósítása mennyire ártott!

Azok, a kik a radikális szertől joggal irtóznak, maguk sem kívánják az ellenkezőt, hogy minden idegen származású kifejezést írjunk régiesen vagy külföldiesen. Ezt nem követelheti senki, mert ez esetben néhány ezer oly szót kellene így írni, a melyekből csak a nyelvűvár tudja, hogy idegen-eredetűek.

A helyett, hogy a radikális szert egyszerre alkalmaznók, nézünk inkább körül, *mi az, a mi ezen írásmód javítását életszük-*

ségletképen sürgeti? Nyelvünk eredetisége megőrzésének érdekében kívül az a szorongató szükség, hogy a tudományoknak, kivált a természettudományok ágainak minél tágabb körben való megfogalmazását, nemzeti művelődésünk és anyagi lételünk eszközeinek megszerzését könnyítsük meg.

E végre forduljunk oda, a honnan segítséget várhatunk, a «*természettudományok legifjabbikához*», a nyelvészethez. Használjuk ennek eszközét, a rávezető módszert, az inductiót.

Hogy az idegen-eredetű szók írásában eligazodhassuk, intézük magunkhoz e kérdéseket:

Mennyiben idegenek e szavak?

Mily úton, szóbeli vagy írásbeli közléssel jutottak-e hozzánk?

Jogosult-e akármelyiküknek idegenszerű írása?

Arra a kérdésünkre, hogy e szavak mennyiben idegenek, ezt feleli a tudomány: *hogyan az idegen származású szók háromfélék.*

1. Egyesek ezen származásukat nemcsak írásban, hanem talán kiejtésben is elárulják pl. *synekdoche, chistolüh.* Amaz csöndes szótárőrző stilisztikai szó, mely senkinek a tollát sem igen perczegette meg; emez pedig sarok-támogató ártatlan ritka ásvány neve, melyet a szakoktató évenként talán kétszer-háromszor akkor mond ki, a mikor az ásványt is előkaparja. Ha az ily ritkaság nevét (melynek nem ismerése az általános műveltségben éppen nem ejt csorbát) magyarosan írjuk, nem igen használunk a nyelv eredetiségének; a tudományban való eligazodást pedig talán éppen meg is nehezítjük. Ritkaságuk s a netán velejáró idegenszerű kiejtés ez írásmód megőrzését követelik. — A teljesen *idegen szók* mind ily ritkaságot jelölnek meg.

2. Másrészt vannak szavaink, a melyeknek sem csengése, sem írása nem árulja el, hogy idegen származásúak. A laikus leteszi rá a hitet, hogy az ily szót, mint *paprika, czukor, harcz* már Árpád apánk hozta a *karika, csokor, arcz* és másokkal ázsiai őshazánkból. Ha az ily zamatosan csengő szónak idegen származását valaki bizonyítgatja, ettől még az iskolázott ember is feljajdul. Hát még ha a *kancza, zab* és *széná*-ról mutatjuk ki, hogy nem magyar tövön fakad, ekkora tudákos egyszerűen gonosztságot hány szemünkre, kik tagadjuk, hogy lótenyésztő dicső őseink e tárgyakat ismerték, vakoknak mond, mint a kik a világtörténelemben nem tudunk olvasni! A közfelfogás annyit ugyan megenged, hogy *pásztor, doktor, forma, persze, szalon* idegen származásúak, mert tudja,

hogy egyesek a vallással, mások az iskolával, még mások a divattal kerültek hozzánk. A többről pedig azt tartja, hogy tősgyökeres magyar szók. A nyelvész azonban ismeri mindegyiküknek anyajelét és tudja, hogy zamatos csengésük gyakori használatnak következménye. Ezeket *meghonosodott szóknak* mondja.

A laikus már azért is tiszteli magyarokul, mert az idegen eredetű szó pl. *zsemlye, kifli* a közfelfogás szerint csupán magával az új fogalommal jut a nyelvbe.

Nézzük ezen állításnak szeme közé. A német eredetű *fertály* csak nem hozott új fogalmat a negyed mellé? Az *őr, vigyázó* és társasága mellett mi szorongató szükség volt a *bakterra* meg a *strázsára*? A magyar nép életében van elég szavunk a nyáj őrzőjének megnevezésére. És a *juhász, birkás, kanász, kondás, gulyás, csikós* stb. népes társaságát mégis szaporítottuk a *pásztorral*.

E példák számát unos-untalan hosszúra lehetne nyújtani. De már e kevés példából is láthatjuk, hogy az idegen szó ágyát nem a szorongató szükség melengeti, hanem, hogy az úgy tapad.

Tudjuk, hogyan képződik a katonák, vadászok, kereskedők *) nyelve. Némely szót az urias szokás utánzása, mást a fintorgatás csempészett be a köznyelvbe.

Eme szók kelendőségének köre más és más. Egyesek közkeletűekké váltak, mások kisebb-nagyobb körben ismeretesek. A naturalisticus író az utóbbiakat is kénytelen a tolla hegyére venni, de csak magyaros írással. Mások pedig kerüljék a parlagon meghonosodottakat, de ne irtózzanak a közkeletűektől és ne írják külföldiesen vagy régiesen.

3. A tudomány és művészet, kereskedés és ipar, valamint a politikai élet ismét más ezer meg ezer külföldi cikkel vagy fogalommal ezeknek nevét hozza be. Mivel görögös-latinos, angolos, francziás vagy németes eredetüket a velök élő iskolázott ember ismeri, idegen írásuk is megmarad, pl. *diphtheritis, telegraph, phylloxera, glycerin, gelatine, chamotte, carton, miniature, rentier, strike, virement* stb.

Ha akárhányuknak akad is jó magyar neve, ez a mindennapi élet sürgésében nem mindig jut eszünkbe; meg azután nem

*) «Grájszleros úr, adjon nekem ebbe a fecnyibe egy szekszedliér rájbolni való szantot.» (Rábaközi születésű lány Sopronban való szolgálásának harmadik évében.)

is annyira az idegen sarjadék rontja meg nyelvünk eredetiségét, mint inkább az idegenszerű gondolkodás, mely nem-magyar adománkon mulatva, idegen eszméért lelkesülve, azonnal átültetésre gondol, a helyett, hogy utánna járna, hátha nálunk még külön is van.

Az ily szavak hangzása épen gyakori használatuk miatt nagyobbára szintén magyaros zamatú. Míg a fentebbiek javarésze idegenül hangzik, addig *phosphor, cyan, copal, stampiglia, cinober, locomotiv, parlament* legalább is úgy csengenek, mint akárhány meghonosodott szó. A fentebbiek s ezek hangzásukban különféleképen alkalmazkodtak a magyar szájrészek rendes mozgásához. A melyek idegen eredetüket már csak az írással árulják el, egyébként nem, ezeket *meghonosodó* szavaknak nevezzük.

Hogy írásuknak kérdése milyen homályos és bizonytalan, az már abból derül ki, hogy a m. tud. akadémia helyesirási szabályainak 14., 15. és 17. §-a alá vonhatók. A 14. §. a latin szók és latin betűket használó más nyelvek szavainak, a 15. a görög szók írására ad utasítást.

Vége a 17. §. a meghonosodott idegen szókról intézkedik és így hangzik: «A meghonosodott idegen keresztneveket, földirati s hónapneveket, továbbá az olyan műszókat, a melyeknek megfelelők a magyarban vagy nincsenek, vagy a melyeket ilyenek mellett is használunk, kivált, ha magyarosan ejtjük, magyarosan szoktuk írni; pl. József, Zsigmond, Sándor, Róma, Lipcse, Nápoly, Drezda, Prága, Párizs, Konstantinápoly, Velenceze, Egyiptom, Ázsia; szláv, orosz, spanyol, francia; márczius, október, kritika, patika, fináncz, taksa, áspis, káptalan, oltár, rózsa, zsálya, múzsa, próza, poézis, kristály stb.»

Ezen szakasznak az a mondása: «*kivált ha magyarosan ejtjük, magyarosan szoktuk írni*» és példái az embert teljesen zavarba hozzák, hogy valamely előforduló szót a 14., 15. vagy pedig a 17. §. szerint kell-e írnia.

Mivel sem e szakasz, sem más nem mondja meg, mi az a magyaros kiejtés, ismét magunknak kell útra kelniünk és nyozoznunk.

Mint hogy célunk az írás szabályaiban való eligazodás, a magyaros kiejtést oly idegen származású szavakon kell puhatolnunk, a melyek hangzásban és írásban, az az teljesen magyarosodtak meg.

Az ilyenekben különféle állapotra bukkanunk. Míg a *kántor* (a mely szó egyházi fogalom) a kiejtésnek kis öblösödésén kívül egyebet nem állott ki, addig a *psalterium*-ból keletkezett *zoltár* egész Golgotáról tanuskodik. Ez utóbbi szóról tudjuk, hogy nem közvetlen a latinból kaptuk. Ily kerülő úton jött az olasz *ballo* német *bál* alakjában nyelvünkbe; a német *platz* meg először Itáliába ment, ott *piazza*-ra módosult, s így öltözködve és kicsit megnyírva nyitott be hozzánk.

Az is megtörtént, hogy egy és ugyanazon szót kétféle megjelenésben fogadtunk be, bár nem mindig ugyanazon értelemben, pl. *flaska*, *palaczk*, *család*, *cseléd*, *piacz*, *placz*. Ilyet a nyelvész szó-dublettának nevez, azaz magyarul szómásának.

Ha azt kutatjuk, egyes szók miért maradtak változatlanul, másoknak pedig miért kellett előbb a száj Prokruszesz-ágyába alkalmazkodniuk, a következőket találjuk:

Kántor, pásztor, szabad, megye, messzely, bakter, persze, plébános szók magánhangzóinak kimondása mindenekelőtt azt mutatja, hogy a magyar száj egyiküket sem nyeli el. A német kiejtés ugrat, pl. e szókat Wachter, Massel, Geschwister a dél-német meg éppen csak egy szótagoknak ejti: vahhtr, mászl, kvisztr. Nekünk nincsen félnéma vagy néma magánhangzónk, mint a francia, angol s német nyelvnek. A magyar száj a szónak magánhangzóit teljesen kimondja.

Ebből kifolyólag nálunk a szótagok közt hallhatóság, azaz hangsúly erősségében nincsen akkora különbség, mint a fentebbi nyelvekben.

A hangsúly nálunk egyébként az első szótagra nehezedik a legjobban. A latin «per se, plebanus», melyekben a hangsúly a második szótagon van, úgy válnak magyar szókká, hogy az az elsőre vetődik vissza. Több-tagú szóban a hangsúly, bár gyengébben, minden következő páratlanszámú tagot ér. Menete (rhythmusa) ennélfogva kéttagú és leereszkedő.

A főntebbi szók kiejtése a magyarban szájbéli öblösödést is mutat. Miben áll ez s hogyan nyilvánul?

Nyelvünk t. i. sokkal mélyebb hangolású, mint a német vagy tót, de nem olyan mély, mint a szerb vagy rutén; a latin nálánál valamivel magasabb, de különben igen közel áll hozzá. Innen van az, hogy míg a kakas szavát a német ember így hallja: kikerikí, ez a magyar fülnek emígy hangzik: kukurikú. Ebből érthetjük, hogy

szláv szomszédaink nyújtotta szavak közül mért van több szerb (rutén) mint tót, pl. a tót bez, kopitnyik és klepacs a magyarba jutott bodza, kapotnyak, kalapács alakhoz nem áll oly közel mint a szerb (rutén) boz, kopitnyak és klopacs.

Ez a sajátság megérdemli, hogy nyelvészeink is foglalkozzanak vele. Mi itt csak a legfeltűnőbb két példáját, a magyar *a* és *e* (nem *ä*) hangzót emeljük ki. A magyaros mély hangolás igen szép más példája a német Vorreiter-ből keletkezett: *fullajtár*, a melyben mind a három magánhangzó süllyedt.

A magyar hangméret is egészen sajátos. Magánhangzóink közül csupán egyesek nyújthatók, mint olyanok, t. i. *i*, *ú* és *ü*. Ellenben a mit rendesen *a*, *e*, *o*, *ö* nyújtásának tartunk, az egészen más hangnem; közülök *a* és *o* a «nyújtás» alkalmával mélyebbre, *e* és *ö* pedig magasabbra szállanak. A latin *pastor*, *creta* másképpen hangzik, mint a magyar pásztor, kréta.

Hogy az idegen eredetű szó magánhangzójában (kimondás, hangsúly, hangolás, hangméret szempontjából) és hangsúlyában hogyan változik, azt a fentebbi néhány példán láthattuk. A meghonosodott két-tagú s eredetiben is első tagján hangsúlyos szó ezért néha meg is nyúlik, pl. kánna (*canna*).

Kurátor, *poézis*, *delfin*, *október* az eredetiben a második szótagon hangsúlyosak. Mivel a magyar hangsúly az elsőre nehezedik, a volt hangsúlyos szótag kára pótlásául megnyúlik.

A magánhangzók természetének legmagyarosabb nyilvánulása azonban az *illeszkedés* vagy a hangrend, mely ragot és képzőt az utolsó szótag hangzójának hangolása szerint módosít.

A kánna szót a hangrendnél fogva inkább a latinból (*canna*) vettük, mint a németből (*Kanne*); a katonai nyelv a nyilván németből jött vártá-t (*Warte*) a hangok illeszkedésével képezte. A svédek nyelvök mélyebb hangoltságánál fogva nem a német *Cellulose*, *Maltose*, *Dextrose* alakot mondják és írják ki, hanem latinosan: *cellulosa*, *maltosa*, *dextrosa* (t. i. *substantia*). Mi a hangrendnél fogva a mélyebb hangoltságú latin, olasz és szerb nyelvből szivesebben veszünk, mint a német, francia vagy olasz szókincsből, pl. málna, staféta, rozsda.

Ha az a felveendő idegen eredetű szó első tagján hangsúlyos, akkor ezt néha nyújtással is fokozza, a következő pedig hozzá illeszkedve hangzik, pl. cukor, kámfor, mise.

Ha a hangsúly eredetiben a második szótagon van, akkor

ennek hangneme legerősebb hallhatósága miatt a magyar első szótagban is cseng, pl. Andrä német szóból lett Endre, a szerb obéd pedig nálunk ebéd-dé vált (ez utóbbi a hangsúlyt pótló nyújtást is kapott).

A magyar mássalhangzók is abban különböznek minden nyugat-európai nyelvétől, hogy nem nyelünk el belőlük egyet sem. A szót, vagy tagot befejező *n*, *l*, vagy *r* hangot épp oly jól hallatjuk, teljesen mondjuk, mintha szó elején, vagy hangzók közt állana. A magyar ember magán- s mássalhangzóban a foszfor, klór szót egészen másképen mondja ki, mint a német. Az elbágyadó-végű szót ez okból szeretjük latinositani: pikáns, szuverenitás, admirális.

Magánhangzóink sajátos hangolására mássalhangzóink is megfelelnek azzal, hogy a magyar ember nemcsak szája szélével, vagy torkával beszél, hanem egész szájával. A nyelv izmai nagyobb erővel feszülnek bele, mint a tüdő. A hang nyomatéka nagyobb, mint a lökés, pl. gallér (Koller), gavallér (Cavalier), darokk (Tarock), drabant (Trabant), basa (pasa), bokál (Pocal), zeller (Seller), czeruza (cerusa), len (lyen), lajtorja (Leiter), zszindely (Schindel) és zsombor (! Sumper) szavakban. Ezt a német tudós lágyulásnak nevezi; a német laicus a magyar nyelvet ez okból meg éppen keménynek mondja. Nevezzük e tünetet testesedésnek.

Még feltűnőbb a torok reszelő hangjának, a *ch* (görög χ -nek) megváltozása pl. zikker, kolera, Urlik.

Hogy a hangsúly *s* a kiejtés testesedése idegen szót mennyire képes átalakítani, erre van igen világos példánk, t. i. a latin *Sebastianus*, olasz Sebastianó-ból támadt *Sebestyén*. A latin szó főhangsúlya a negyedik szótagra esik; az elsőre csak gyengébb. Ezekkel a szó két részre oszlik, a három- és kéttagúra *Sebasti-ánus*. A magyar nyelv a háromtagú ritmust nem szereti s ezért az *i*-nek pusztúlnia kell; csupán nyoma marad a *t*-nek *ty*-vé való jésítésében. — Mivel a magyar főhangsúly az első szótagra nehezedik, a többi is ennek magas hangzójához simult, a latinban hangsúlyos szótag pedig magyarban nyújtást kapott. A latin-olasz *sz* magyarban *s*-sé testesedett s az utolsó hangtalan szótag elkopott.

A «dissimilatio» névvel jelelt tünetet, mely Antal (Anton), kalmár (kramer), borbély (Barbier) szók ugyanazon mássalhangzójának elváltozásában nyilvánul, szintén ide vonhatjuk.

A magyar szótag természete mássalhangzóban és magánhangzóban az arányos megosztást szereti. A szó elején a torlódást

elébe- vagy közbevetett magánhangzóval szüntetjük meg, pl. iskola, barát, kovász, udvar. (Ennek ellenkezője meg a névelő hatása alatt keletkezett tévedés, pl. apatika-ból lett a *patika*, a zacskó-ból az *acszó*, oleánder-ből a *leánder* stb.)

Még a hangátvetést is említhetjük, pl. bödöny, dödöny. Ritkábban még más módosulás is következik be.

Ha ezen megfigyelésekből a meghonosodó szók írására szabályt akarunk levonni, akkor mindenekelőtt a kiejtést s azután a szó származását vizsgáljuk.

1. Van-e a szóban nem-magyaros kiejtésű hang, pl. orrhang vagy *ch*. Ez esetben különös ovatossággal kell eljárni. Ha nincs, akkor hallgassuk meg magunk és mások kiejtését:

a) A magánhangzók kimondása, hangolás (foka) és hangsúlya idegen-e még?

b) A mássalhangzók kimondása idegen-e még?

2. A meghonosodó szó alakja azt árulja-e el, hogy a szót *mi* vettük latinból vagy görögből, — vagy pedig másoktól kaptuk, még pedig az illető nyelvben divó szócsonkítással, pl. phosphorus és *foszfor*, chloron (?) és *klór*, chromon (?) és *króm* között melyik az eredeti? Egy szóban hány nyelvnek helyeírását kell követni?

3. Van-e az illető szónak oly nyelvből vehető alakja, a mely a kiejtés teljességében és testességében a magyarhoz legközelebb áll, pl. éppen az előbb említett latin cellulosa magyarabb, mint a német cellulose.

4. *Mily úton került az illető szó a magyar nyelvbe?* Csupán a tudomány közvetítésével jött-e, mint a *chlorophyll*, vagy pedig csak a gyakorlati élet hozta, mint a *keramit*, *szifon*, *koksz*, *aszfalt* — vagy harmadszor mind a kettőnek összeműködéséről lehet szó, mint *szágó*, *foszfor*, *klór*, *gliczerin* szavakban. A tudomány ezeket tárgyunkkal együtt már régebben ismerte ugyan, de nevük csupán a használattal terjedt. A szágót a gyermek ápolására kapták fel, a gyújtót meg kellett különböztetni amolyanra vagy foszforosra és svédre, a klórmetet ajánlotta a kereskedő halottas-szoba szagtalanítására; a gliczerin pedig a bőrt kicserepesedésétől óvja meg. — Honnan van az, hogy a nép drága, ék- vagy szerkövet, szövő, tömő vagy illatszert, vagy más ujdonságot rendszeren jobban és előbb ismer, mint az iskolázott ember? Minek van az elterjesztésben nagyobb érdeme: a tudománynak-e, vagy pedig a sürgő-forgó mindennapi életnek?

Tehát fönt kitzított második kérdésünkre: *mennyiben idegenek e szavak még, csak azt felelhetjük: akárhánynak a jelölt fogalom vagy tárgy gyakori használatával a nemzet gondolkodásában, a kiejtés teljességével és testességével pedig a nyelvben magában egészen meghonosodott.*

Ha mind e szempontokból tekintett szónál azt a harmadik kérdésünket mondjuk ki: *jogosúlt-e az idegenszerű írásmód, határozott nemmel kell felelnünk.*

Ha tehát a szót csengése és megcsonkult alakja miatt már sem az ó-kornak, sem a külföldnek nem ítélni oda — és ha azt tudjuk, hogy a szót a tárggyal magával, nem annyira tudomány és művészet, mint inkább kereskedés és ipar terjesztették: ekkor a magyaros írás teljesen jogosult.

Ha pedig valamely szó, mint jalapa (olvasd: hhálapa), jute (olvasd: dsut) a kereskedés útján nem eredeties, hanem betű szerint való olvasásával terjedt el: ekkor a magyaros olvasás (következetes öblösítésével: juta) szintén teljesen jogosult.

Ha valaki amazt a közforgalomban régi csonkulatlanságával (phosphorus), vagy emezt eredetiesen ejtené ki, de soká kereshetne embert, a ki megérti.

Az írás egyszerűsítését a magyar ember mindennapi életének szükségei sürgetik; ne okozunk vele senkinek sem formai nehézségeket. Lehet-e a szorongató szükségletek közepette helyesírási szabályokat keresgélmi s próbálgatni? A megélhetés minél gyorsabb eszközöket követel.

Gazdaságban, iparban nem azért maradtunk-e el, hogy a tudományban nem állunk annyian, a mint kellene, a kor színvonalán? A tudományokat terjesztenünk kell, hogy az élet biztosításáért vívott tusában sikerrel vehessünk részt.

Mivel szellemi s anyagi, tehát összes nemzeti érdekeink a tudományoknak, kivált pedig a természettudományoknak minél szélesebb körökben való megfogalmazását sürgetik, mivel ezekhez oly iskolákon át is lehet jutni, a melyeknek lépcsője nem klasszikus, — mivel végre a magyar embernek már a szomszédságánál és a hazai viszonyoknál fogva ugy is elég nyelvet kell megtanulnia; ne okozunk a saját nyelvünkben, bár elméletileg igazolt, nehézségeket. Ne akarjuk a német professzort utánózni, a ki tűzvész kitörésekor először a lexiconját nézi meg, hogy az mit szól hozzá?

Főntebbi gondolkozásunk arra utal, hogy a következtetések is megvonjuk, úgy mint:

1. A magyar írásban nem használatos betűket és betűcsoportokat, ä, w, qu, ph, th, ch így írjuk: e, v, kv, f, t és k (illetve h).

Nevezetesen:

a) Az *ä* sem latin, sem nyugateurópai nyelvben nem található, csak a németben. Ily írásmód *dämon*, *hämatit*, *lävulose*, a magyarban semmikép sem menthető.

b) A *qu* régiebb könyvben, mivel nem ismertek u és v közt különbséget, így is látható: qv. Mivel ez a kv-től úgy sincs messze a nép *kvártély*, *kvaterka*, *kvárgli*, az iskolázott ember pedig a *kvóta* és *kvadrát* szót magyarosan ejti ki, nincs rá ok, hogy ily csengésű szóban a qu-t megtartsuk. Akárhány tudományos műben olvashatjuk ezt: *kvarcz*.

c) A *ph* kiejtése ugyanaz, mint az *f*-é. A népies *elefánt*, *flagória* és *Fülöp* mintájára írjuk a *telefon*, *fotográf* és *foszfor* szókat.

d) A *th*-t magyar ember nem képes köhintés nélkül kiejteni, míg a német még az egyszerű *t*-t is így mondja: *th*. Mivel *téa*, *téka*, *trónus*, *Tódor* írása a tiszta kiejtést követi, e betűcsoportot magyarosan hangzó szóban kerüljük.

e) A *ch* (görög χ) hangja a magyarban nincs meg. Tanuló koromból emlékszem rá, hogy a német *welcher*-t néhány iskolatársam *velker*-, a többi pedig *velher*-nek mondta ki. Az ily-hangú idegen szó nálunk vagy az egyik, vagy a másik módon testesedett. Magánhangzók közt, szó elején már a latin is *k*-val cseréli fel, pl. *charus* és *carus*. Mi meg *kórus*, *kolera*, *Ulrik* szókban tiszta *k*-nak, ellenben a tudákos eredetű *khaméléon*, *khaldeus*, *Khina*, *khémia* szóban *kh*-nak ejtjük ki. — Az *r* és *l* előtt, mint akár olasz- vagy francziában, tiszta *k*-nak hangzik, pl. *Krisztus*, *krizma*, *krónika* régi írásunk, *klórmész* népies szavunkban. A *ch* végre *r*, *l* után, majd *k*, mint *arkangyal*, *tárkony*, *Málkus* (*Málkhus*) — majd pedig *h*, mint *írha*, *balha* szóban. Írásának módja más hangok szomszédságában pedig a hangzás sokfélesége miatt még valóságos kazuisztika.

Mindezen okokból a *ch* helyettesítését vagy meghagyását csupán az egyes szaktudomány férfainak nyilatkozása után lehet esetről-esetre eldönteni.

2. A magyar írásban más jelentésű vagy hivatású jegyeket csak magyarosan használjuk. Ilyenek az y, s, c és z.

Az y magyarban külön munkát végez, a g, l, n és t lágyítását, vagy pedig a tulajdonnév végén a nemesies ij helyett áll; például régebben Hárij, ma Hóry. A gyps, Lybia, nympha, typus, magyar szájban kimondhatatlan szóképek. Hát csak írjuk így: gipsz, Líbia, nimfa, típus.

Az s-et az akadémiai 17. §. példáinak szláv, áspis, poéziis mintájára csak írjuk magyarosan: szifón, smaragd, organizál.

A c-ét a kiejtés szerint korona, klastrom, czeruza, cziprus írjuk k-nak vagy cz-nek. (Kár, hogy az akadémia az egyszerű c-jegyvet nem javasolja.)

A z-t, ha nem latin hangzású, hanem német vagy olasz, csak jeleljük cz-vel, pl. *czink*.

Az x akárhány meghonosodott szóban megmaradt, pl. *Xantippe*. Mivel helyette magyarban úgy is három betűt kellene használnunk: *ksz-t*, ily esetekben meghagyhatjuk. De hogyha hangzása, mint a *voks* és *taksa* szóban, már meg is változott, ebben állapodhatunk meg. E szók jelentése is egészen más, mint eredetiben.

3. A magánhangzót a magyar nyújtás szabályai szerint ékezzük. Az *akadémia* a maga nevét így is írja; mért nem írjuk hát így: *magnéziium*?

Még egyszer külön kell kiemelni, hogy ez írásmódot az élet követeli. Ha a tudomány férfiai idővel szintén elfogadják, nemzetünk szellemi köztudata nagyon fellendül. Van ugyan már akárhány tudósunk, a ki e magyar írásmódot követi; de mások még épen a tudomány érdekében követelik, hogy a műszók írása maradjon nemzetközi. Az is igaz, hogy a ki a Don Quijote szó helyes kiejtését ismeri, ezt a hozzá érték előtt nem mondhatja *donkizsott*-nak — mert nevetségessé válik; de ezek épen a rezervált írású, vagyis egészen idegen szók.

A mennyiben vannak, a kik az idegen írásmódot megszokásból és okokból akarják megtartani, szerény fejtegetésünkkel ezeknek, még ha képesek is volnánk, nem szándékunk meggyőződésüket sérteni.

Fejtegetésünk tárgya majd talán a különböző szakférniak, a nyelvészek és a m. tud. akadémia összeműködésével célhoz is vezet.

Mi csak a könnyítés után epedő gyakorlati élet érdekében szólaltunk fel. Ennek néha más érdekei vannak, mint a tudománynak. Míg az orvos zsebóráján a legnagyobb mutató a másodperczekre jár, addig a szántóvető ember a nap szakát csak körülbelül akarja megtudni s a templom tornyán nem a negyeden, hanem az órán keresi a nagyobb mutatót!

Ezekkel tulajdonképen az akadémia szerkesztette helyesírás szabályainak tizenhatedikét törekedtem megvilágítani. Úgy hiszem legalább annyit sikerült kimutatnom, hogy a meghonosodás miben nyilvánul. A magyar tud. akadémia, mint nyelvünk legmagasabb fóruma fog a fölött dönteni, vajjon magyarázatomat elfogadja-e?

Hogy szerény nézetem határozott javaslattá növekedjék, e végett kérem a tisztelt társulatot, szíveskedjék kifejtett gondolataimat megvitatás tárgyául kitűzni.

Tudom, hogy az idegen származású szók ezen csoportosításához szó fér. Épen, mivel a csoportba való sorolás nehézségeit ismerem, mivel tudom, hogy erről egy ember nem mondhat érvényes ítéletet, mert ehhez az egyes tudományokban való mélység és áttekintés szükséges: azért kérem a tisztelt ülést, tessék az elkészítendő javaslatot hazánk szaktudósaiból álló testületeknek, társulatoknak és egyesületeknek hozzászólás végett megküldeni.

Tudom, hogy ezen eljárás kikérésével törekvésem célját nem fogom egyhamar teljesülve láthatni. De nemzeti szellemünk nyilvánulásainak a legtöbbje, pl. a törvénytelen alkotású szók helyettesítése, a tudományok nemzeti felfogásának, azaz a magyaros észjárás ellesése, szintén még mindig vajudik. Eredményeket semminemű sürgetéssel nem varázsolhatunk elő. Minél mélyebbreható eredményt akarunk látni, annál nagyobb erőfeszítéssel és vigyázattal kell munkálkodnunk, hogy annyiféle idegen hatástól szorongatott nemzeti egyéniségünk legalább a neki engedett téren, saját nyelvén belül érvényesülhessen és fejlődhessen.

Mai felolvasásom tárgya épen a nemzeti eredetiség egyik mozzanatát méltatta figyelemre. Nem hiszem, hogy van valaki, a ki dr. Kalmár tagtárs megpendítette ezen kérdés tisztázását kicsinyelje. Hisz mindenki tudja, hogy tudományban, iparban hátra vagyunk. A tudományt terjesztenünk kell, hogy az életért vívott tusában megállhassunk, sőt haladhassunk is. A tudományok megfogalmazásának pedig akadályai vannak. Ezeknek egyike a tudományos műszók külföldies vagy régies írása, a mely magát a tudo-

mányt khinai falképen övedzi s a bejutást csak azon kasztnak biztosítja, a mely a klasszikus műveltség kulcsával rendelkezik. Mivel nemzeti s anyagi érdekünk a természettudományoknak minél tágabb körben való megfogamzását és meggyökereztetését követeli s erre még oly iskoláink is vannak, a melyek e műveltséghez nem a klasszikus nyelvek lépcsőjén visznek: ez okból a helyesírást formai nehézségeitől kell megszabadítani.

Tudom, hogy magának a tudománynak éppen ellenkező az érdeke. Ennek javára az szolgál, minél inkább nemzetközi eszközökkel rendelkezik. De mivel magyarok vagyunk s kevesen, mivel már több tudományos társulatunk, pl. a természettudományi, kivált pedig a kir. földtani intézet hivatalos helyesírásban lelkes vezetőinek példáján indulva e nemzeties irányban halad; azért nem kételkedem, hogy ezt általánosnak is fogjuk üdvözölhetni.

*

A honosodó kulturális kifejezések helyesírásának kérdésében jogérvényesen csak a magyar tud. akadémia dönthet. Ennélfogva kívánatos, hogy e kérdés tisztázására társulatunk hazánk egyéb irodalmi és tudományos célú társulataival, egyesületeivel és testületeivel működjek közre. Ilyenek pl. a Kisfaludy- a m. kir. természettudományi, földtani, földrajzi társulat, erdélyi muzeum és középiskolai tanár-egyesület stb.

A kifejtettek foganatosítása érdekében következő indítványomat bátorodom megvitatás és elfogadásra benyújtani. (Lásd fent a 407. lapon.)

FIALKOWSKI LAJOS.

Spruch.

(Spervogel.)

Ha azt ohajtod, hogy barátod hű legyen,
 Ne szégyenítsd meg, hogyha más is van jelen.
 Négy szem között mondd meg neki,
 Melyek hibái, vétkei.
 Hol idegen nem látja, ott hagyd őt megszegyenülni :
 Mások előtt jól bánj vele, s ő is meg fog becsülni.

VENDE ERNŐ.
